

SPİNOZA VE NIETZSCHE'NİN FELSEFESİNDE ÖLÜM SORUNU*

Nuriye MERKİT**

ÖZ

Bu makale, Spinoza ve Nietzsche'nin ölüm sorunu hakkında ileri sürdüğü çözüm önerilerini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Spinoza ve Nietzsche'ye göre ölüm, insanın yaşamının sona ermesi demektir ve ölümden sonra insanı ödül veya ceza olarak başka bir yaşam beklememektedir. Dolayısıyla insanın ölümden korkması gereksizdir. İnsanın özgürlüğe kavuşmasının en önemli koşulu zihnini esir alan ölüm korkusundan kurtulmaktır. Bu korkudan kurtulmanın yolu Spinoza'ya göre aklın rehberliğinde yaşamaktan Nietzsche'ye göre ise sanattan geçmektedir. Ölüm söz konusu olduğunda değinilmesi gereken bir başka sorun da intihardır. Spinoza, intiharın insanın özü olan conatus'a aykırı olduğunu ileri sürerken Nietzsche insanın güç istenci uğruna gerektiğinde intihar etmesinin bir erdem olduğunu iddia etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Spinoza, Nietzsche, ölüm, intihar, conatus, güç istenci.

THE PROBLEM OF DEATH IN PHILOSOPHIES OF SPINOZA AND NIETZSCHE

ABSTRACT

This article aims to reveal the solution offers put forward by Spinoza and Nietzsche about the problem of death. According to Spinoza and Nietzsche, death means the end of human's life, and no other life awaits human as a reward or punishment after death. Therefore, it is unnecessary for a person to fear death. The most important condition for the freedom of human is to get rid of the fear of death that has captured its mind. According to Spinoza, the way to get rid of this fear is through living under the guidance of the mind, while according to Nietzsche, it is through art. Another problem that needs to be addressed about death is suicide. While Spinoza claimed that suicide was contrary to the human essence, conatus, Nietzsche claimed that it was a virtue for human to commit suicide when necessary for the will to power.

Keywords: Spinoza, Nietzsche, death, suicide, conatus, will to power.

* Bu makale, Nuriye Merkit'in "Spinoza ve Nietzsche'nin Felsefesinde İyi Yaşam İdeali" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi.

Giriş

Her canlının kaçınılmaz sonu olan ölüm hayata bakış açımızı ve yaşam tarzımızı etkileyen en önemli sorunlardan biridir. Ölümü nasıl tanımladığımız ya da ölümden ne anladığımız aynı zamanda yaşama bakışımızı belirler. Ölüm söz konusu olduğunda ölümden sonrası hakkında duyulan korku insanların çoğunun maruz kaldığı bir durumdur. Korku, insanı edilgin duruma düşüren¹ ve onun "kendi" olmasını engelleyen² bir duygudur. Korkunun her türü insanın özgürlüğüne zarar verir. Onun özgürce düşünmesini ve eylemde bulunmasını yani kişinin kendisi olmasını engeller. Bu bağlamda Spinoza ve Nietzsche, insanın özgür olabilmesi için ölüm korkusunu bertaraf etmesi gerektiğini savunmuş ve konuyla ilgili birbirinden farklı öneriler sunmuşlardır. Bu çalışma, söz konusu önerileri açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Felsefe tarihinde ölüm sorunu Antik Yunan'dan itibaren birçok filozof tarafından irdelenmiştir. Ölüm olgusu ve bu olguya karşı duyulan duygu ve düşünceler Antik Yunan'da iki temel yöneliş meydana getirmiştir. Bunlardan biri ölüm karşısında yaşamdaki değişimi kabullenmek ve olumlamaktır. Herakleitos'la başlayan bu yöneliş Epiküros, Lucretius, Spinoza, Nietzsche ve Deleuze'le devam etmiştir. Diğeri ise değişmez olanı arayan ve yücelten yöneliştir. Bu yöneliş Parmenides'in felsefesiyle başlamış, Sokrates-Platon okulu, Kilise, Descartes ve Kant'la devam etmiştir.³

Felsefe tarihinde Spinoza ve Nietzsche kadar birbirine benzeyen ve bir o kadar da birbirinden farklı olan filozof sayısı oldukça azdır.⁴ Bu iki düşünürün ölüm sorununu ele alış tarzlarında da önemli benzerlikler ve farklar söz konusudur. İrade özgürlüğü, teleoloji, ahlakî dünya düzeni, özgecilik, iyi ve kötü kavramları söz konusu olduğunda Spinoza, Nietzsche'nin öncüsü olmuştur.⁵ Nietzsche de Spinoza gibi irade özgürlüğünü, teleolojiyi, ahlakî dünya düzenini, geleneksel iyi ve kötü kavramlarını reddetmiştir; fakat bu reddedişin nedenini her iki düşünür de birbirinden farklı temellendirmiştir. Bu bağlamda iki düşünür arasındaki önemli benzerlikler aynı zamanda onların büyük farklılıklarını da sergilemektedir. Spinoza bu kavramları ele alış tarzıyla

¹ Baruch Spinoza, *Ethica*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011, IV, Önerme 47, s.627-629. Makalenin geri kalan kısmında bu esere yalnızca eser ismiyle atıfta bulunulacaktır.

² Friedrich Nietzsche, *Eğitici Olarak Schopenhauer: Zamana Aykırı Bakışlar 3*, Çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.1.

³ Çetin Balanuye, "Beden ve Aşkınlık", *Flsf*, sayı:6, 2008, s.56.

⁴ Yirmiyahu Yovel'den akt. David Wollenberg, "Nietzsche, Spinoza, and the Moral Affects" *Journal of the History of Philosophy*, sayı:4, 2013, s.619.

⁵ Brandon Look, "Becoming Who One Is in Spinoza and Nietzsche", *The Jerusalem Philosophical Quarterly*, sayı:50, 2001, s.7.

Nietzsche'nin yalnızlığına ortak olmuş; ancak bu kavramları yeniden değerlendirirken öne sürdüğü temellendirmeler ile Nietzsche'yi tekrar yalnızlığına terk etmiştir.⁶ Bu nedenle Nietzsche, Spinoza'yı başlangıçta atalarından biri olarak kabul etmiş; fakat daha sonra onun felsefesini insanlar arasında merteye düzeni açısından hiçbir şey kanıtlamayan ve erdemi mutluluğa giden yol olarak kabul eden bir felsefi sistem olarak tanımlamıştır.⁷ Söz konusu düşünürlerin ölüm sorunu hakkında ileri sürdüğü çözüm önerilerini açığa çıkarmak için öncelikle Spinoza'nın görüşlerini ele alalım.

Spinoza'nın Felsefesinde Ölüm Sorunu

Spinoza ölüme değil, hep yaşama ilişkin öğretiler geliştirmiş ve eserlerinde de ölümden ziyade yaşamın ne olduğunu irdelemiştir. Bu nedenle ölüm konusunu *Ethica*'da doğrudan değil başka konular altında ele almıştır. Spinoza'nın ölümden ne anladığını şu önermelerden çıkarabiliriz: "Doğada hiçbir şey yoktur ki, bir başkası ondan daha güçlü ve daha cesur olmasın. Var olan şey ne olursa olsun onu yok edebilecek kadar güçlüsü de vardır."⁸ A mevcut olduğunda ondan daha güçlü olan bir B vardır ve bu böyle sonsuza kadar sürüp gider. "İnsanın var oluşunu sürdürmesine yarayan kuvveti sınırlıdır; dış nedenlerin kudretiye ondan sonsuz derecede üstündür."⁹ Dolayısıyla insan zorunlu olarak kendinden daha güçlü olanla karşılaşır ve bu karşılaşmalarda edilgin duruma düşebilir. "Ben ölmek deyince, bedeni oluşturan kısımların karşılıklı olarak başka bir hareket ve hareketsizlik oranına sahip olmalarını anlıyorum"¹⁰ önermesinden ise Spinoza'nın ölümü canlının hareket-hareketsizlik oranının tamamen bozulması ve edilgin durumda kalması olarak tanımladığı anlaşılmaktadır.

Ölüm söz konusu olduğunda Spinoza, *Ethica*'da ölümün ne olduğundan çok ölüm korkusuna vurgu yapmıştır. *Ethica*'nın *İnsanın Esareti ya da Duyguların Kuvveti* adlı bölümünde yer alan "özgür insanın en az düşündüğü şey ölümdür; onun felsefesi ölüm üzerine değil, yaşam üzerine bir tefekkürdür"¹¹ önermesi Spinoza'nın ölüm hakkındaki en belirgin ve en açık önermesidir. Bu ifadeden anlaşıldığı gibi insanın özgürleşmesi için zihnini

⁶ Friedrich Nietzsche, *Seçilmiş Mektuplar*, Çev. Ayşe Yazgan, Say Yayınları, İstanbul, 2012, 89. Mektup, s.230-231.

⁷ Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, (translation by Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale), Vintage Books Edition, New York, §911, s.482.

⁸ *Ethica*, IV, Aksiyom, s.525.

⁹ *Ethica*, IV, Önerme 3, s.531.

¹⁰ *Ethica*, IV, Önerme 39'a Not, s.611.

¹¹ *Ethica*, IV, Önerme 67, s.671.

Spinoza ve Nietzsche'nin Felsefesinde Ölüm Sorunu
Nuriye MERKİT

arındırması gereken en önemli şeylerden biri ölüm korkusudur. Peki, insanın ölüm korkusunu bertaraf etmesinin ve özgürleşmesinin yolu nedir? Bu soruya cevap vermek için öncelikle Spinoza felsefesinde özgürlüğün ne demek olduğuna değinmek gerekir.

Spinoza'da özgürlük, en basit şekilde duygulanımları (affectio) akıl yoluyla denetlemek demektir.¹² Doğamızı tanımaya ve anlamaya başladıkça yani nedenlerin bilgisine sahip oldukça yaşamımızı olumlu yönde değiştirmeye başlarız. Kendi doğamızı tanımak duygularımızın gücünü tanımak demektir. Duygularımızın doğasını ve kaynağını anladığımızda onları değiştirebilir, yönetebiliriz. Spinoza'ya göre insanın kaderin (fortuna) denetimi altında olması demek duygularına teslim olması, onların esiri olması demektir; çünkü özgür insan aklıyla eyleyen, etkilenmekten ziyade etkide bulunan insandır. İnsanın esareti, duygularını yönetmedeki acizliğidir. Duygularını kontrol altına alamayan ve onları yönetemeyen insan özgür değil, köledir. Bu nedenle yok olma veya "ölümle bana ne olacak?" kaygısının neden olduğu ölüm korkusu insanın özgürlüğü önünde büyük bir engel ve yaşamın üzerinde büyük bir yüküdür. Bu korku beraberinde ölümsüzlük umudunu getirmiştir. Korku ve umut keder duygusunun bir türevidir. Başka bir ifadeyle yaşanılan bir keder olmadan korku ve umut meydana gelmez. Bu nedenle "umut ve korkunun kendiliğinden iyi olması imkânsızdır."¹³ Keder, varlığımızı koruma çabamıza katkıda bulunmaz; aksine eylem ve etkinlik gücümüzü azaltır. Ayrıca korku ve umut gibi keder kaynaklı duygular eksik bilgi veya zihinsel yetersizlik göstergesidir. Aklın rehberliğinde yaşamaya çabalayan insan, zihnini korkulardan arındırdığı için daha az umut eder.

Spinoza her ne kadar zihin-beden birliğini savunmuş olsa da insan zihninin bedenle birlikte tamamen yok olacağını söylememiştir. Tanrı'da zorunlu olarak insan bedeninin özünü ifade eden bir kavram ya da fikir vardır ve bu kavram zorunlu olarak insan zihninin özüne ait bir şeydir. Bu nedenle zihinden geriye ezeli ve ebedi olan bir şey kalır.¹⁴ "Bizim zihnimiz her şeyi doğru olarak algıladığı sürece Tanrı'nın sonsuz aklının bir parçasıdır."¹⁵ Her şeyi doğru algılamak ise ikinci ve üçüncü tür bilgiye sahip olmakla mümkündür. Bu nedenle insan ne kadar çok ikinci ve üçüncü tür bilgiye sahip olursa onun zihninden geriye o kadar büyük bir kısım kalır. İkinci ve üçüncü tür bilgiyle anladığı şeylerin sayısı arttıkça zihnin etkinliği de artar ve etkin bir zihin kederden ve kederin türevi olan duygulardan daha az etkilenir, ölümden de

¹² Look, "Becoming Who One Is in Spinoza and Nietzsche", s.7.

¹³ Ethica, IV, Önerme 47, s.627.

¹⁴ Ethica, V, Önerme 23, s.761.

¹⁵ Ethica, II, Önerme 43'e Not, s.273.

daha az korkar.¹⁶ Dolayısıyla Spinoza'nın felsefesinde insanın ölümsüzlük arzusunun tatmin edilmesi, ölüm korkusundan kurtulması ve özgürleşmesi bilgi zemininde mümkün olmaktadır.

Ölüm söz konusu olduğunda değinilmesi gereken bir başka sorun intihar sorunudur. Spinoza'ya göre aklın rehberliğinde yaşayan hiç kimse kendi isteğiyle yaşamına son vermez. İnsanın kendi yaşamına son vermesi için dışsal bir nedene yenik düşmesi ve aklın edilgin olması gerekir. İnsanın erdemi ölümü arzulamak değil, ne olursa olsun hayatta kalmak, hayatta kalma gücünü korumak ve mümkün olduğunca da artırmaktır. "Tek tek her şey var olduğu sürece kendi varlığını sürdürmeye çabalar"¹⁷ önermesi Spinoza'nın ünlü *conatus* kuramının başladığı önermedir. Her şeyin özü *conatus* (varlığını koruma çabası) olduğuna göre "dış bir neden işe karışmadıkça hiçbir şey yok edilemez."¹⁸ Yani bedenimizde kendisini yok edebilecek herhangi bir şey yoktur ve dolayısıyla zihnimizde böyle bir şeye ilişkin bir fikrin olması söz konusu değildir. Zihnin özünü oluşturan ilk şey fiilen var olan bir beden fikridir. Bu nedenle zihnimizin ilk ve en önemli çabası bedenimizin varlığını olumlamaktır. Dolayısıyla bedenimizin varoluşunu dışlayan bir fikir zihnimize aykırıdır. Spinoza, bu iddiasını *Ethica*'da şu sözlerle ifade etmiştir:

441

"Hiç kimse kendi dışındaki ve doğasına aykırı nedenlere yenik düşmedikçe, kendisine yararlı olanı aramayı ya da kendi varlığını korumayı reddetmez. Demek istediğim, hiç kimse kendi doğası nedeniyle yemek yemezlik etmez ya da kendini öldürmez, ancak dış nedenlerin zoruyla böyle şeyler yapar ki, bu zorlama çok değişik şekillerde meydana gelir. Örneğin, Seneca'nın da başına geldiği gibi (adı Nero suikastına karıştığı için imparatorun ölüm emrine maruz kalan Seneca damarlarını keserek intihar etmiştir), bir tiran tarafından damarlarını kesmeye zorlanabilir, yani başına gelebilecek daha büyük bir kötülüğü daha hafifiyle atlatmak isteyebilir."¹⁹

Alıntıdan anlaşıldığı üzere insanın özünün *conatus* olması demek intihar fikrinin insan doğasına aykırı olması demektir. Spinoza'nın özgür insanın en az düşündüğü şeyin ölüm olduğunu ifade eden önermesi aynı zamanda ölümü öven, yaşamı ölüme hazırlık gibi gören bazı Stoacı düşünörlere özellikle de Seneca ve Cicero'ya bir gönderme olarak okunabilir. Seneca'ya göre ölüm hangi yaşta ve ne şekilde gelirse gelsin bir kurtuluştur. İnsan, kurtuluşunu umutla beklemelidir. Seneca'nın ölümle ilgili bu ifadeleri Spinoza'nın düşüncesiyle

¹⁶ *Ethica*, V, Önerme 37, Kanıtlama ve Not, s.783-785.

¹⁷ *Ethica*, III, Önerme 6, s.339.

¹⁸ *Ethica*, III, Önerme 4, s.337.

¹⁹ *Ethica*, IV, Önerme 20'ye Not, s.565.

Spinoza ve Nietzsche'nin Felsefesinde Ölüm Sorunu
Nuriye MERKİT

taban tabana zıttır. Seneca'nın ölüme beslediği umudun yerini Spinoza'da tam tersi bir şekilde yaşama sevinci alır. Spinoza'ya göre Seneca'nın iddia ettiği gibi ölüme duyulan özlem ya da umut değil aksine yaşama duyulan sevinç mümkün olduğunca artırılmalıdır. Yaşamına intihar ile son veren Seneca'ya göre bilge kişi koşullar gerektirdiğinde ölümü seçebilen kişidir. Bu anlamda intihar ahlakî bir seçim olarak erdemli bir davranıştır. "Bizi sınıksız bağlayan tek zincir, yaşam sevgisidir; bu sevgiyi toptan söküp atmamalı içimizden. Ama öylesine azaltmalı ki, durum gerektirdiği zaman bizi hiçbir şey tutmasın, günün birinde yapmamız gereken şeyi yapmamıza engel olmasın"²⁰ diyen Seneca bu ifadeleriyle intihar fikrini olumlamaktadır. İntihar fikrini olumlayan Stoacılar ile Spinoza arasında açık bir zıtlık vardır. Bu zıtlığın temel nedeni ise intihar olgusunun rasyonelliği üzerinedir. Stoacılar için intihar insan doğasına ve rasyonaliteye aykırı bir durum değildir.²¹ Spinoza ise intihar fikrinin hiçbir biçimde rasyonel olamayacağını, aksine insanın akli etkin olduğu sürece kendi bedenini yok edemeyeceğini savunmuştur.

Cicero'ya göre ruhu hazdan, bedenini hizmetkârı ve uşağı olmaktan kurtarmamız gerekir. Böylece onu bedenden bütünüyle çekerek kendi varlığına dönmeye çağırırız. Ruhun bedenden koparılması ölmeyi öğrenmek demektir. Amacımız kendimizi ölüme hazırlamak ve yeryüzündeki hayatımızı gökyüzündeki hayata benzetmek olmalıdır. Bu dünyadaki yaşam, ruhumuza vurulmuş bir zincirdir. Bu zincirden kurtulduğumuzda ruhumuzun olgunlaşması hızlanacaktır. Ölüm özgürlüğe kavuşmak demektir. Bu dünyada kendini bedenini zincirinden kurtaramayıp onun esiri olanlar özgürlüğe kavuştuklarında bile hızla yol alamazlar. Gerçek yaşam ölümle gelen yaşamdır.²² Cicero ölmek için yaşamamız gerektiğini ve yaşarken adeta ölüm provasını yapmamız gerektiğini salık vermektedir. Oysa ölmek için yaşamak yaşamı inkâr etmek demektir.²³ Yaşamı inkâr etmek Spinoza'nın felsefesine tamamen aykırıdır. Cicero'nun aksine Spinoza yaşamı değil ölüm korkusunu ruhumuza vurulmuş bir zincir olarak görür. Spinoza gibi Nietzsche'ye göre de insanın özgürlüğe kavuşması için ölüm korkusunun zincirlerinden kurtulması gerekir.

²⁰ Seneca, *Ahlak Mektupları*, Çev. Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul, 2018, 26. Mektup, s.111.

²¹ Jon Miller, "Stoics and Spinoza on Suicide", s.25, torindoppelt.com

²² Cicero, *Ölüme Övgü*, Çev. Cânâ Aksoy, Sel Yayınları, İstanbul, 2014, s.78.

²³ Robert C. Solomon, "Death Fetishism, Morbid Solipsism", *Death and Philosophy*, (edited by Jeff Malpas and Robert C. Solomon), Routledge, 2005, s.174.

Nietzsche Felsefesinde Ölüm Sorunu

Nietzsche, kişinin kendisi olabilmesi için ölümün ne olduğunu yeniden değerlendirmesi ve onu yaşamın bir parçası olarak kabullenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre ölümden korkmak gereksizdir; çünkü ölüm, yalnızca kişinin yaşamının sona erme şeklidir. Öbür dünya inancıyla ölümü yeni bir başlangıç olarak kabul etme inancı insanları ölüm korkusundan kurtarmadığı gibi bu dünyayı da anlamsızlaştırmıştır. Ölümden sonra başka bir dünyada başka bir yaşamın devam edeceğine inanmak aslında ölüme inanmamak demektir. Bu nedenle bu tür bir inanış Nietzsche'ye göre çelişkilidir. Ayrıca bu dünyadaki yaşamın öbür dünyada ödül veya ceza ile karşılık bulacağı inancı insanları ölüm korkusuna hapsedmiş ve bu dünyadaki yaşamı esarete dönüştürmüştür. Nietzsche, bu durumu şu sözlerle eleştirmiştir: "Ufukta kesin ölümün görünmesi, her yaşama değerli, güzel kokan bir kaygısızlık damlası karıştırabilirdi – oysa siz harika eczacı-ruhlar, bunu kötü kokan bir zehir damlası haline getirdiniz, tüm yaşamı iğrenç kılan!"²⁴

Nietzsche'ye göre ölümün insanlar üzerinde korku ve kaygı yaratmasının nedeni Hıristiyanlığın "öte dünya" inancıdır. Böylece ölüm yaşamın sonu değil; yeni ve bilinmez bir başka yaşamın başlangıcı olarak insanları korkutmaya ve endişelendirmeye başlamıştır. Ölümün sonunda kendisini bir ödül veya cezanın beklediğine inanan insanların bu dünyadaki yaşamı değersizleştirilmiştir. Hıristiyanlığın bu dünyayı öbür dünya karşısında değersizleştiren ikili dünya anlayışı insanın bu dünyadaki yaşamını zehirlemiştir. Hıristiyanlığın "ruh", "sevap", "günah", "sonsuz yaşam", "öbür dünya" gibi zehirli kavramları Tanrı'nın ölümü ile değerlerini kaybetmiştir. Dolayısıyla Tanrı'nın ölümünün sonucu yalnızca değerleri yaratma sorumluluğunun insana yüklenmesi olmamıştır. Tanrı'nın ölümünün bunlardan daha önemli bir sonucu vardır: Kendi ölümümüzün olgusallığını ve kaçınılmazlığını kabullenmemiz. Nietzsche'ye göre bu kabulleniş yaşamlarımızı sürdürme enerjisi bağlamında güç istencimizi artıracaktır.²⁵ Nietzsche, bu konuda en iyi örneğin Antik Yunanlılar olduğunu ifade etmiştir. Onlar ölümü ve acı çekmeyi insan varoluşunun temel bir parçası olarak kabul etmiştir. Acı çekme ve ölüm korkusunu sanat ile aşmışlardır. Böylece "dikenli çalıdan gülün çıkışı gibi"²⁶ acı ve ölüm korkusunu sanat aracılığıyla bertaraf etmişlerdir.

²⁴ Friedrich Nietzsche, *Gezgin ve Gölgesi*, Çev. Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, §322, s.172.

²⁵ Roger T. Ames, "Death as Transformation in Classical Daoism", *Death and Philosophy*, (ed. Jeff Malpas- Robert C. Solomon), Routledge, 1998, s.58.

²⁶ Friedrich Nietzsche, *The Birth of Tragedy*, (translated by Ian C. Johnston), Malaspina University- College, Nanaimo, BC, December 2000, "Preface to Richard Wagner", §3.

Ölüm korkusunun iki yönü vardır. Biri ölümden sonraki yaşamla ilgili duyulan kaygı, diğeri ise “artık var olmamak” veya “yok olup gitmek” düşüncesinin verdiği huzursuzluk ve tedirginliktir. Nietzsche ikinci yönü şu cümlelerle ifade etmiştir: “Her türlü yok oluşa ve çöküşe bizler hoşnutsuzlukla bakarız. (...) Büyük bir ağaç devrilirken hiç hoşumuza gitmez ve çöken bir dağ bize azap verir.”²⁷ Bu nedenle ölümü “artık var olmamak” ya da “yok olup gitmek” şeklinde düşünmek yerine yaşamımızın tamamlayıcı bir parçası olarak kabul etmek gerekir. Buradan hareketle Nietzsche Zerdüş ile insanlara “tam zamanında öl”²⁸ çağrısı yaparak özgür ölüm/gönüllü ölüm öğretisini aktarmış ve üç tür ölümden söz etmiştir. Ona göre en iyi ölüm, yetkinliğe ulaşan insanın ölümüdür. Yetkinliğe ulaşan insan için ölmek bir zafer kazanmak gibidir. Bu nedenle insan vakti geldiğinde yani doğru zamanda ölmeyi öğrenmelidir. Doğru zaman insanın yetkinleştiği, Üstün-insan olma hedefini gerçekleştirdiği zamandır. İnsan en yetkin olduğu anda ölmesini bilmelidir. Nietzsche'nin ifadesiyle; “insan, tadı en iyi olduğu zaman başkalarına yem olmaya son verebilmelidir.”²⁹ Nietzsche'nin “özgür ölüm” öğretisiyle kastettiği “tamamlayıcı bir ölüm” anlayışıdır. Tamamlayıcı ölüm, değer yaratma çabasıyla geçen ve efendi ahlakıyla yaşanan bir hayatı sona erdiren ölümdür. Bu tür bir ölüm, yaşam şenliğinin bir parçasıdır ve ondan korkmak için hiçbir neden yoktur.

İkinci iyi ölüm türü ise savaşta ölen ve yüce bir güç istenci uğruna kendini feda eden özgür insanın ölümüdür. Hayatını bir nedene adanmak, bir neden için yaşamını feda etmek büyük bir etkidir; fakat insanın hayatını adayabileceği birçok şey vardır. Özellikle bütün geçici heyecanlar (şefkat, öfke, intikam vs.) yüceltilmek ister. Birçok insan yaşamını bu tür geçici heyecanlar veya duygusal hazlar uğruna feda ederken bazılarıysa hayatını daha yüksek değerlere adanmıştır. Sürüden koparak yaşamını daha yüksek değerlere adayan insan tehlike içindedir; çünkü sürünün hıncıyla karşı karşıyadır. Fakat efendi ahlakına sahip kişi risk almaktan hiçbir şekilde korkmaz. Köle ahlakıyla değerlendirme yapan sürü insanı ise risk almak istemez, yaşamını riske atmaktan korkar. Yaşamını riske atan yaşamı küçümsemiş olmaz, aksine daha büyük bir güç için risk alan yaşamı yüceltmış olur.³⁰ Özgür insanın en belirgin özelliği savaşçı olmasıdır. Bu bağlamda özgürlük; zahmete, zorluğa, yoksunluğa karşı ve hatta gerektiğinde yaşama karşı kayıtsız olmak demektir; sürü

²⁷ Friedrich Nietzsche, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Çev. Gürsel Aytaç, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s.9.

²⁸ Friedrich Nietzsche, *Böyle Söyledi Zerdüş*, Çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2017, s.65.

²⁹ Friedrich Nietzsche, *İşte Böyle Dedi Zerdüş*, Çev. Ahmet Cemal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.91.

³⁰ Nietzsche, *The Will to Power*, §929, s.490-491.

ahlakının bütün dayatmalarına rağmen sürüye karşı çıkmak ve hep daha yukarıda kalmak için çabalamadır, bir direniştir. Bu direnişte özgür insan Üstün-insan ideali için gerektiğinde kendini feda edebilmelidir; çünkü asil bir ölüm, değersiz bir yaşamdan daha üstündür.³¹

Nietzsche'nin söz ettiği üçüncü ölüm türü ise sürü insanının ölümü olan doğal ölümdür. Sürü insanının ölümü hiçbir zaman özgür ölüm şeklinde gerçekleşmez. Onu yaşama bağlayan yalnızca korkaklıktır; çünkü sürü insanı korkaklığı nedeniyle yaşamını feda etmeyi hiçbir zaman göze alamaz: "Kimileri hiçbir zaman tatlanmaz, daha yazın çürümeye başlar. Böylelerini dalında tutan yalnızca korkaklıktır."³² Sürü insanının yaşamı ne kadar uzun olursa olsun sürünün değerlerini yıkıp yeni değerler yaratmadığı yani sürü insanı olmaktan kurtulmadığı sürece hiçbir zaman yetkin bir yaşama ve onu tamamlayan özgür bir ölüme erişemez. Korkaklığı nedeniyle kendisi olmayı başaramayan sürü insanının ölümü de sıradan ve vasat bir biçimde gerçekleşir.

Nietzsche'ye göre kişinin değersiz bir hayatı varsa ne kadar uzun yaşadığının hiçbir önemi yoktur. Önemli olan soylu bir yaşam sürmektir. Değerli ve anlamlı bir yaşamı sona erdiren her ölüm zamanında gerçekleşmiş bir ölümdür. Yaşamına bir değer ve anlam katamamış insanın ölümü ise ne kadar geç olursa olsun zamansız bir ölümdür. Yaşamın değerini uzunluğu değil, kişinin bu süreçte ne kadar yaratıcı olduğu belirler. Zamanında ölmek, yaşamın niceliksel değil niteliksel değeriyle ilgili bir durumdur. Efendi ahlakıyla yaşanmış bir yaşamın sonundaki ölüm, zamanında gerçekleşmiş bir ölümdür.

Nietzsche, özgür ölüm öğretisini aktarırken Sokrates'in ölümüne değinmemiş olsa da onun ölümü de bu öğreti için bir örnek sayılabilir. Nietzsche'ye göre Sokrates'in felsefesi *decadence* nedenidir; fakat felsefesinin dışında Sokrates'in ölümünü Nietzsche'nin özgür ölüm öğretisine göre değerlendirirsek onun ölümü de tamamlayıcı bir ölümdür. Sokrates; "tehlike altında olduğumda özgür insanlara yakışmayan şeyler yapmam gerektiğine inanmadım ve şimdi de kendimi böyle savunduğum için pişman değilim. Kendimi şimdi savunduğum şekilde savunduktan sonra ölmeyi, yalvarıp yakarak ölümden kurtulmaya yeğ tutarım"³³ diyerek felsefe yapma özgürlüğü elinden alınmış bir yaşama mahkûm edilmek yerine ölümü tercih etmiş hatta jüriyi kendisine ölüm cezası vermeye mecbur bırakmıştır.³⁴ Dolayısıyla o,

³¹ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, Çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.87.

³² Nietzsche, *İşte Böyle Dedi Zerdüşt*, s.91.

³³ Platon, *Sokrates'in Savunması*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, §29, s.59.

³⁴ Solomon, "Death Fetishism, Morbid Solipsism", s.158.

Spinoza ve Nietzsche'nin Felsefesinde Ölüm Sorunu
Nuriye MERKİT

felsefe yapma özgürlüğünün elinden alınmasına ve inandığı değerlerin yerle bir edilmesine karşılık ölümü tercih etmiştir. Her ne kadar Nietzsche'nin gözünde Sokrates'in meydana getirdiği kavramlar ve değerler yaşama "hayır" diyen nitelikte olsa da Sokrates için durum elbette böyle değildir. O, kendi felsefesinde ortaya koyduğu "iyi yaşam" düşüncesi uğruna hayatını feda etmiştir. Bu anlamda onun ölümü de tamamlayıcı bir ölümdür denilebilir.

Önemle belirtmek gerekir ki Nietzsche her zaman yaşamı savunmuş; ölüm vaizlerini, ölümü övenleri ve yaşamı hor görenleri şiddetle eleştirmiştir. Onun tamamlayıcı ölüm veya özgür ölüm öğretisi yukarıda değindiğimiz Stoacı düşünürlerde olduğu gibi ölüme övgü şeklinde değildir. Nietzsche'nin her konuda olduğu gibi ölüm konusunda da temel şartı, yaşama bir değer katması ve yaşamı yüceltmesi uğruna gerçekleşmesidir ki; o, intihar veya gönüllü ölümü de bu şartla olumluştür. Güç istenci yüce olan, yüksek değerler yaratan insanlar, toplumda her zaman "azlar" olarak var olur. Onlar Nietzsche'nin *Deccal*'in önsözünde "bu kitap en azlarıdır"³⁵ dediği azınlıktan daha da az olanlardır. Sürü ahlakının egemen olduğu toplumlar bu insanları değersiz bir yaşama mahkûm edebilir; fakat bu insanlar değersiz bir yaşam sürmektense Üstün-insan ideali için gerektiğinde bir erdem olarak gönüllü ölümü tercih ederler. Sürünün değerleriyle yaşamaktansa kendi üstün değerleri ve yaşam görüşleri için kendilerini feda edebilirler; çünkü efendinin kısa ve değerli yaşamı kölenin uzun ama bayağı yaşamından yeğdir.

Sonuç

Spinoza ve Nietzsche'ye göre ölüm, yaşamın kaçınılmaz bir sonu olarak doğal bir olaydır. Ölüm, yeni bir yaşamın başlangıcını değil yalnızca bu dünyadaki yaşamın son buluşunu ifade etmektedir. Dolayısıyla insan, bu dünyadaki yaşamı nedeniyle başka bir dünyada başka bir yaşamla ödüllendirilmeyecek veya cezalandırılmayacaktır. Bu nedenle insanın ölümden korkması yersizdir. Ölüm korkusu insanın iyi yaşama ulaşmasının önündeki en önemli engellerden biridir. Bu engeli ortadan kaldırmak için Spinoza aklın rehberliğinde yaşayarak ölüm korkusu da dâhil tüm duyguları değiştirip dönüştürmeyi önermiştir. Buna karşılık Nietzsche ölüm korkusunu bertaraf etmenin en etkili yolunun sanat olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre insan, aklın rehberliğinde yaşayarak değil; Dionysosça bir yaratıcılıkla acıyı ve korkuyu şenliğe dönüştürmelidir. Böylece o, yaşama acısıyla tatlısıyla bir bütün olarak "evet" diyebilecektir.

³⁵ Friedrich Nietzsche, *Deccal: Hıristiyanlığa Lanet*, Çev. Oruç Aruoba, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018, Önsöz, s.13.

İntihar veya kendini feda etme/gönüllü ölüm söz konusu olduğunda da her iki düşünür birbirinden oldukça farklı fikirler ileri sürmüştür. Bu durumun temel nedeni *conatus - güç istenci* kavramları arasındaki farklılıktır. Spinoza'ya göre insan doğasında belirleyici olan ilke *conatus*'tur ve *conatus* ölümün tam karşısındadır. İnsanın doğasında kendini yok etme fikri yoktur, baskın olan her zaman kendini koruma ilkesi olarak *conatus*'tur. Dolayısıyla aklın rehberliğinde yaşayan hiçbir canlı isteyerek kendini yok edemez. İntihar veya kendini feda etme yalnızca dışarıdan kaynaklanan bir duygulanımın etkisiyle yani aklın edilgin olduğu durumlarda gerçekleşebilir. Nietzsche ise *Şen Bilim*'de açık bir biçimde insanın en iyi yanına gerektiğinde isteyerek zarar verebileceğini ifade etmiştir. Ona göre Spinoza'nın iddia ettiği gibi kendini korumaktan ve varlığını muhafaza etmekten ibaret olmayan yaşam, günün birinde bizi güç istenci uğruna intihara veya kendimizi feda etmeye yöneltebilir. Bazen güç istencimizin yüceliği bizi öylesine ileriye doğru ateşler ki bu yücelik içimizde korunmayı isteyen yanımıza karşıt düşebilir. Büyüklüğümüz, yüceliğimiz aynı zamanda acımasızlığımız olabilir. Güç istençlerinin yüceliğinin bedelini yaşamlarıyla ödemek zorunda kalanlar birçok gerçek büyük insana örnek teşkil eder. Onların, çağını ve diğer insanları bu denli etkilemesinin nedeni de budur.³⁶ Bu nedenle Nietzsche'ye göre yaşamın ve erdemin amacı Spinoza'nın iddia ettiği gibi mutluluğa ulaşmak değil; her zaman güç istencini artırmak ve gerektiğinde bu amaç için ölebilmektir.

İntihar söz konusu olduğunda Spinoza'nın intiharı reddeden görüşleri Nietzsche'nin gönüllü ölüm öğretisine göre daha kabul edilebilirdir. Spinoza, intiharın *conatus*'a, akla ve erdeme aykırı olduğunu ifade ederken Nietzsche'ye göre Üstün-insan ideali uğruna intihar etmek erdemli bir davranış örneğidir. Dolayısıyla Nietzsche, güç istenci uğruna intihar etmeyi kahramanca bir durum gibi göstermektedir; fakat şartlar ne olursa olsun değerli olan yaşamdır. Bu nedenle insan, yaşamını muhafaza etmek için çabalamalıdır. Bu bağlamda insanın aklın rehberliğinde yaşamla mücadele etmesi Dionysosça bir kahramanlıkla gerektiğinde kendisini feda etmesinden yeğdir.

İnsanın Üstün-insana ulaşmak uğruna gerektiğinde kendi yaşamını ve hatta başka insanları bile feda etmesi gerektiğini savunan Nietzsche'nin felsefesi çarpıtılmaya açıktır. Nitekim eserlerinde birçok kez Alman milliyetçiliğini ve ırkçılığını kınayan görüşlere yer vermesine rağmen Nietzsche'nin *Güç İstenci* adlı eseri kız kardeşi tarafından çarpıtılarak Nazilerin temel dayanağı haline getirilmiştir. *Conatus* gibi *güç istencinin* temeli de egoizmdir. Başka bir ifadeyle *conatus* veya *güç istenci* gereği insan, varlığını

³⁶ Friedrich Nietzsche, *The Gay Science*, (translated with commentary by Walter Kaufmann), Vintage Books, 1974, s.101.

Spinoza ve Nietzsche'nin Felsefesinde Ölüm Sorunu
Nuriye MERKİT

muhafaza etmek veya gücünü artırmak için doğası gereği bencilce davranır. Bu bağlamda bencillikten vazgeçmek yaşamından vazgeçmekle eşdeğerdir. Peki, eylemlerinde “ben”i temel alan ve “önce ben” diyen insan için *öteki*'nin anlamı ve değeri nedir? Spinoza'nın felsefesinde aklın rehberliğinde yaşayan insan için “öteki” bir sorun olmaktan çıkar. Aklın rehberliğinde yaşayan insan kendi için istediği iyiliği öteki için de ister. Bu nedenle aklın rehberliğinde yaşayan bir insana en çok yarar sağlayan, aklın rehberliğinde yaşayan başka bir insandır. Nietzsche'ye göre insanın sürünün değerlerinden kurtulabilmesi için “ben” in değerlendirmesine göre yaşaması gerekir. Nietzsche'nin felsefesinde “öteki” sorunu Spinoza'nın felsefesine göre daha belirgin ve tartışmaya açık bir konudur; çünkü o, insanlar arasındaki eşitliği kabul etmeyerek bir mertebe düzeni kurmayı amaçlamış ve insanları güç istencine göre sınıflara ayırmıştır. Sürü insanını hem etik hem siyasal bağlamda gerektiğinde feda edilmesi gereken insan tipi olarak tarif etmiş ve ölüm şekillerini de insan tiplerine göre sınıflandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Ames, Roger T.. "Death as Transformation in Classical Daoism", *Death and Philosophy*, (ed. Jeff Malpas- Robert C. Solomon), Routledge, 1998, 57-71.
- Balanuye, Çetin. "Beden ve Aşkılık", *Flsf*, sayı:6, 2008, 49-59.
- Cicero, *Ölüme Övgü*, Çev. Cânâ Aksoy, Sel Yayınları, İstanbul, 2014.
- Look, Brandon. "'Becoming Who One Is' in Spinoza and Nietzsche", *The Jerusalem Philosophical Quaterly*, sayı:50, 2001, 327-338.
- Nietzsche, Friedrich, *Deccal: Hıristiyanlığa Lanet*, Çev. Oruç Aruoba, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Nietzsche, Friedrich, *Eğitici Olarak Schopenhauer: Zamana Aykırı Bakışlar 3*, Çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Nietzsche, Friedrich, *Gezgin ve Gölgesi*, Çev. Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
- Nietzsche, Friedrich, *Seçilmiş Mektuplar*, Çev. Ayşe Yazgan, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- Nietzsche, Friedrich, *The Birth of Tragedy*, (translated by Ian C. Johnston), Malaspina University- College, Nanaimo, BC, December 2000.
- Nietzsche, Friedrich, *The Gay Science*, (translated, with commentary by Walter Kaufmann), Vintage Books, 1974.
- Nietzsche, Friedrich, *The Will To Power*, (translated by Walter Kaufmann and R. J. Hollingdale), Vintage Books Edition, New York, 1968.
- Nietzsche, Friedrich, *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, Çev. Gürsel Aytaç, Say Yayınları, İstanbul, 2015.
- Platon, *Sokrates'in Savunması*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Seneca, *Ahlak Mektupları*, Çev. Türkan Uzel, Jaguar Kitap, İstanbul, 2018.
- Solomon, Robert C.. "Death Fetishism, Morbid Solipsism", *Death and Philosophy*, edited by Jeff Malpas and Robert C. Solomon, Routledge, 2005, 152-177.
- Spinoza, Baruch, *Ethica*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Wollenberg, David. "Nietzsche, Spinoza, and the Moral Affects", *Journal of the History of Philosophy*, c.:51, sayı:4, October 2013, 617-649.

Spinoza ve Nietzsche'nin Felsefesinde Ölüml Sorunu
Nuriye MERKİT

İnternet Kaynakları

Miller, Jon. "Stoics and Spinoza on Suicide", torindoppelt.com Erişim Tarihi: 20 Haziran 2019.